

‘LIB als continue aanjager van betekenisvolle verandering’.

LIB-evaluator, Prof. Dr. Ir. Katrien Termeer

LANDBOUW INNOVATIE NOORD-BRABANT

Activiteitenprogramma 2020–2023

Stuurgroep

Landbouw Innovatie Brabant (LIB)
Postbus 100, 5201 ac 's-Hertogenbosch
Bezoekadres: Onderwijsboulevard 225

Contactpersoon: ir. drs. Geert Wilms
T +31 (0)6 533 639 30
geertwilms@stuurgroeplib.net

Projectleider: ir. Marjon Krol
T +31 (0)6 533 639 37
marjonkrol@stuurgroeplib.net

LANDBOUW INNOVATIE NOORD-BRABANT

Activiteitenprogramma 2020–2023

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Doelstelling van LIB	7
3	Aanpak en positionering	8
3.1	Terugblik	8
3.2	Vervolg	10
4	Organisatie	14
5	Innovatiesporen en thema's	17
5.1	Een samenhangend pakket	17
5.2	Fysieke leefomgeving	18
5.3	Waardecreatie	18
5.4	Maatschappelijke inbedding en aantrekkelijk ondernemerschap	20
6	Criteria voor projectondersteuning	22
7	Financiën	23

Bijlagen

- 1 Samenstelling Stuurgroep LIB
- 2 Convenant LIB 2020–2023

's-Hertogenbosch, 11 september 2019

'LIB is uniek, doet uitstekend werk, wordt hoog gewaardeerd en is bovenal van grote betekenis voor de landbouwtransitie in Noord-Brabant, inclusief de bredere agro-food sector en het landelijk gebied. Het is de stille kracht die ondernemers aanmoedigt steeds op zoek te gaan naar

innovatieve antwoorden op de vele vraagstukken en uitdagingen'. 'Gezien de grote waardering voor en betekenis van LIB, is het goed dat het in de huidige wendbare en kleinschalige vorm wordt voortgezet. De cruciale continuïteit van LIB vergt een structurele borging'.

Prof. dr. ir. Katrien Termeer*

Inleiding

De land- en tuinbouw is in velerlei opzicht een belangrijke sector voor de Provincie Brabant. Dit komt prominent naar voren in het ruimtebeslag van circa 60% in de provincie. Zij is daarmee verreweg de grootste beeldbepaler van het buitengebied. Daarnaast is de economische bijdrage van de agrosector (primaire sector met 10.000 bedrijven en aanpalende industrieën en diensten) van circa 10% van het Bruto Regionaal Product (maat voor economische activiteit) een factor van belang in de provincie.

Deze 'factor van belang' is de reden, samen met de positieve LIB-evaluatie d.d. november 2018 van Professor Katrien Termeer, voor het bestuur van de provincie en de ZLTO, om gezamenlijk en gestructureerd aandacht te blijven geven aan de ontwikkeling van de agrarische sector en haar interactie in de keten en met de omgeving, via LIB 2020-2023.

Met het vernieuwde convenant Landbouw Innovatie Noord-Brabant 2020-2023 (bijlage 2) wordt daaraan invulling gegeven door gezamenlijk de ontwikkeling van een duurzame en in de maatschappij verankerde land- en tuinbouw te bevorderen.

LIB-evaluator Katrien Termeer op bezoek bij Peter van Agt: de bedenker van *KipCaravan*.

* Prof. dr. ir. Katrien Termeer is hoogleraar bestuurskunde aan Wageningen University & Research. Haar onderzoek is gericht op de wisselwerking tussen overheidsinterventies en maatschappelijke innovaties in de Wageningse werkvelden landbouw, voedsel, watermanagement en klimaat. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar nieuwe vormen van governance voor *wicked problems*, transformatieve verandering en

het herkennen en doorbreken van stagnaties. Zij is programmaleider van de onderzoeksprogramma's: 'Changing governance governing change', 'Informational governance', 'Smart governance' and 'Policies for a resilient agriculture'. Zij treedt regelmatig op als spreker, zij is docent in diverse postacademische opleidingen en zij is lid van verschillende adviesraden, en kroonlid van de SER.

Maatschappelijke ontwikkelingen

De ontwikkelingen in de land- en tuinbouw en op het platteland met de bijbehorende agendasetting worden in toenemende mate bepaald door internationale ontwikkelingen, die ook voor Nederland en Noord-Brabant essentieel zijn. De Verenigde Naties heeft dat op adequate wijze verwoord in hun ontwikkelingsdoelen. Deze Sustainable Development Goals (SDG's) of Duurzame Ontwikkelingsdoelen, bestaan uit 17 doelen (figuur 1) en 169 targets die de wereld tot 'een betere plek moeten maken in 2030', schrijven de Verenigde Naties in hun voorstel voor een nieuwe mondiale agenda. De doelen moeten een eind maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering. De doelen zijn geïntegreerd en ondeelbaar en zorgen voor evenwicht tussen de drie dimensies van duurzame ontwikkeling: de economische, sociale en milieudimensie. Van de 17 doelen is zeker meer dan de helft direct verbonden met de landbouw en agrofoodsector in Noord-Brabant, en indirect zijn ze bijna allemaal van toepassing.

Figuur 1: De duurzaamheidsdoelen van de Verenigde Naties. Die ook het kader vormden van 'The Global Food Innovation Summit', waar Geert Wilms mei 2019 een presentatie heeft gehouden over LIB en circulaire landbouw.

Op Europese schaal is het nieuwe (concept) GLB richtinggevend met drie hoofddoelen, en negen subdoelen:

- A Bevorderen van een slimme, veerkrachtige en gediversifieerde landbouwsector om voedselzekerheid te garanderen;
 - 1. Bieden van steun met het oog op een leefbaar landbouwincome en veerkracht in de hele Unie om de voedselzekerheid te vergroten.
 - 2. Vergroten van de marktgerichtheid en van het concurrentievermogen, onder meer door beter te focussen op onderzoek, technologie en digitalisering.
 - 3. Verbeteren van de positie van de landbouwers in de waardeketen.
- B Intensiveren van milieuzorg en klimaatactie en bijdragen aan de verwezenlijking van de milieu- en klimaat gerelateerde doelstellingen van de Unie;
 - 4. Bijdragen tot matiging van en aanpassing aan klimaatverandering en tot duurzame energie.
 - 5. Bevorderen van duurzame ontwikkeling en efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en lucht.
 - 6. Bijdragen tot de bescherming van de biodiversiteit, versterken van ecosystemendiensten en in stand houden van habitats en landschappen.
- C Versterken van het sociaal economische weefsel van de plattlandsgebieden;
 - 7. Aantrekken van jonge landbouwers en vergemakkelijken van bedrijfsontwikkeling in plattlandsgebieden.
 - 8. Bevorderen van de werkgelegenheid, groei, sociale inclusie en lokale ontwikkeling in plattlandsgebieden, met inbegrip van bio-economie en duurzame bosbouw.

9. Beter inspelen door de EU-landbouw op de maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid, onder meer wat betreft veilig, voedzaam en duurzaam voedsel, voedselverspilling en dierenwelzijn

Visie Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit:

'Landbouw, natuur en voedsel; waardevol en verbonden'.

De Nederlandse land- en tuinbouw en visserij is wereldwijd toonaangevend. Het is de ambitie van het kabinet deze positie te behouden, ook over vijftig jaar. Tegelijkertijd staat Nederland voor een aantal grote maatschappelijke uitdagingen. Zo dreigt onze bodem, de belangrijkste hulpbron voor de boer, uitgeput te raken, hebben we te maken met een verlies aan biodiversiteit en heeft Nederland zich gecommitteerd aan het klimaatakkoord. Om deze uitdagingen het hoofd te bieden kiest minister Schouten van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) voor een omslag naar kringlooplandbouw in 2030.

Bij kringlooplandbouw komt zo min mogelijk afval vrij, is de uitstoot van schadelijke stoffen zo klein mogelijk en worden grondstoffen en eindproducten met zo min mogelijk verliezen benut. Schouten licht dit toe in haar visie *Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden*.

'Die omschakeling is mogelijk. Het vraagt dat wij het huidige systeem veranderen door toe te werken naar kringlooplandbouw als de ecologisch en economisch vitale, gangbare productiewijze. Die productiewijze dient gebaseerd te zijn op de economische kracht van samenwerking tussen partijen in de agrosector en op steun en vertrouwen van maatschappelijke organisaties'.

Brabantse bestuurlijke kaders en ambities

De belangrijkste beleidsrichtingen die zijn geformuleerd door Provincie Noord-Brabant en ZLTO passen binnen de bovengenoemde landelijke, Europese en mondiale kaders.

— Boeren hebben een oplossing (ZLTO)

'Als boeren en tuinders staan we midden in de maatschappij en vervullen we een sleutelrol, niet alleen als voedselproducent, maar ook als leverancier van groene energie, van biobased materialen, van zorg, van natuurbeheer, van leefbaarheid, van biodiversiteit, van recreatie en beleving. Vanuit die veelzijdigheid is onze overtuiging en ons uitgangspunt dat 'Boeren een oplossing hebben! Daar zijn we trots op en daar geloven we in.'

'Het is onze traditie en onze ambitie om oplossingen samen met partners te ontwikkelen en uit te voeren. We staan voor samen vernieuwend boeren: slim boeren door verbindingen te zoeken met andere sectoren, zoals high-tech, logistiek, chemie, energie, water, en design, en samen boeren in relatie tot de omgeving en de samenleving (groene energie, educatie, verbinding met de stad, recreatie).'

— Brabantse Landbouw en Voedsel richting 2030 (visie provincie Noord-Brabant).

In het bestuursakkoord 2019 – 2023 'Kiezen voor Kwaliteit' staat: 'In 2030 is de landbouw in Brabant flink veranderd. We zetten de trendbreuk van een landbouw die veelal gericht is op kwantiteit naar een landbouw gericht op nog meer kwaliteit verder door. Samen met de Brabantse samenleving formuleren wij een Brabantse visie op de landbouw in het perspectief van 2030. Eén van de doelen van het nieuwe beleidskader is het verbeteren van het maatschappelijk draagvlak voor de landbouw, omdat we trots zijn op onze agrarische ondernemers en hun gezinnen die zich elke dag inzetten om ons voedsel te produceren. We baseren onze visie op een aantal uitgangspunten. Ten eerste willen we in Brabant het voedsel van en voor de toekomst produceren. Het gaat dan om nieuwe teelten, hoogwaardige plantaardige eiwitten, en diervriendelijk geproduceerd voedsel dat positief bijdraagt aan onze gezondheid. Daartoe verbinden we het Brabantse bedrijfsleven met ons onderwijs en kennisinstellingen. Ten tweede ambiëren we gesloten kringlopen en het minimaliseren van ongewenste effecten van de landbouw op de omgeving. We streven naar een emissieloze landbouw als het gaat om geur, fijnstof, ammoniak, ziektekiemen en nutriënten en het minimaliseren van bestrijdingsmiddelen. Door een sterke gezamenlijke inzet op concepten, niches en korte ketens neemt de toegevoegde waarde per eenheid product van de primaire sector toe. Daarnaast kan de landbouw maatschappelijke waarde creëren door het bijdragen aan een gezonde bodem, biodiversiteit,

zonne- en windenergie, het vastleggen CO₂ (bio-based grondstoffen) en het verbeteren van dierenwelzijn en landschap. De provincie speelt hierbij een stimulerende en faciliterende rol.’

Consequenties voor de gezamenlijke transitieopgave landbouw in relatie tot agrofood en de natuurlijke omgeving

Een transitie is een verandering in de ‘vanzelfsprekende’ regels en routines (ofwel regimes) die richting geven aan praktijken (sociaal en technisch). In de gangbare landbouw zijn die praktijken gericht op productiviteitsbevordering. Voor een transitie naar een nieuw type landbouw zijn radicale innovaties nodig (LIB-evaluatoren 2011–2014 Prof. Grin en Prof. Schot).

De benodigde transitie in de landbouw en agrofood wordt gekenmerkt door een palet aan problemen en uitdagingen in het landbouwsysteem (Termeer) zoals: verduurzaming van de landbouw; versterking van de positie van de boer in de keten; vertrouwen in de voedselproductie; synergie tussen landbouw en biodiversiteit; aanpassing aan klimaatverandering; tegengaan van voedselverspilling; reductie van CO₂ en andere broeikasgassen; dierenwelzijn of eindigheid grondstoffen.

Deze problemen zijn stuk voor stuk te typeren als weerbarstige problemen of ‘wicked problems’.

Er zijn veel partijen bij betrokken van alle bestuurslagen (lokaal, regionaal, nationaal, Europees, mondiaal); een toenemend aantal beleidsdomeinen (landbouw, milieu, natuur, omgevingsbeleid, humane gezondheid, energie, hulp en handel); publieke en private domeinen (boeren, partijen in de keten, dienstverleners, overheden, maatschappelijke organisaties) en het grote publiek (burgers, omwonenden, consumenten).

Om effectief aan deze weerbarstige maatschappelijke vraagstukken te werken kan de small wins benadering worden gehanteerd: ‘door middel van kleine maar betekenisvolle stapjes die uiteindelijk kunnen uitgroeien tot systeemverandering’. Werken vanuit dit perspectief kan voortgang en energie creëren, zonder te vervallen in cynisme, simplistisch korte termijn gewin of het doen van beloftes die niet zijn waar te maken. Verder blijkt dat verandering door middel van small wins ook vaak sneller is.

Green deal Den Elshorst: een samenwerking van vele partijen.

‘LIB projecten vertonen veel kenmerken van small wins en vallen vrijwel nooit in de categorie van laaghangend fruit. Het zijn stuk voor stuk plekken met energie.

Het is bijzonder met hoeveel enthousiasme ondernemers vertellen over hun bedrijf, de innovatie en de vele dromen en ideeën die ze nog hebben.’

Prof. dr. ir. Katrien Termeer

Doelstelling van LIB

Met het nieuwe convenant LIB 2020–2023 willen de provincie en ZLTO gezamenlijk de ontwikkeling van een duurzame en in de maatschappij verankerde land- en tuinbouw bevorderen. Dit door innovaties te steunen die kunnen bijdragen aan systeemveranderingen met waardecreatie, kringlooplandbouw en doorontwikkeling als sleutelbegrippen. Daarbij wordt ingespeeld op de in hoofdstuk 1 geschetste ontwikkelingen in landbouw en maatschappij en beleidsopgaven en -kaders voor transitie van de agrofoodsector.

Hiervoor worden ondernemers in de groene ruimte uitgedaagd, gestimuleerd en ondersteund om bij te dragen aan een betere leefomgeving in Noord-Brabant. Op deze wijze kan LIB met praktische voorbeelden mede bijdragen aan een positief geluid vanuit de sector richting de maatschappij, en aan de ambitie om tot de duurzaamste en slimste agrofood regio van Europa te behoren.

Om deze algemene doelstelling te bereiken wordt integraal gewerkt aan de hand van:

A Drie invalshoeken (aanpak)

1. Visie (als gezamenlijk platform nieuwe verbindingen leggen).
2. Strategie (organiseren van vier themabijeenkomsten per jaar).
3. Uitvoering (ondersteuning van 30 projecten per jaar).

B Drie innovatiesporen (thema's)

1. Fysieke Leefomgeving (Ecologie).
2. Waardecreatie (Economie).
3. Maatschappelijke inbedding en waardering (Sociaal).

Op het bedrijf van de familie Buijs in Etten-Leur staat kringlooplandbouw centraal.

De invalshoeken zijn uitgewerkt in Hoofdstuk 3 en de innovatiesporen in Hoofdstuk 5.

‘LIB draagt wel degelijk substantieel bij aan systeemverandering. Dat doet ze door op een slimme manier allerlei aanjaagmechanismes te activeren waardoor kleine betekenisvolle projecten (*small wins*) verdiepen, verbreden en verspreiden’. ‘Met de inzichten uit de projecten

is veel meer te doen, met name met de manier waarop ze veelgenoemde barrières overwinnen en fixaties doorbreken. Deze lessen kunnen actiever worden ingebracht in andere beleidsarena’s op Europees, nationaal, provinciaal en lokaal niveau’.

Prof. dr. ir. Katrien Termeer

Aanpak en positionering

3.1 Terugblik

Werkwijze evaluatie

Vanaf 1995 is LIB telkens ingesteld voor een periode van vier jaar, die werd afgesloten met een evaluatie. De opeenvolgende evaluatoren* waren dermate positief over LIB dat ze steeds adviseerden om LIB voort te zetten. De evaluaties gingen tevens gepaard met adviezen voor verbetering, zoals bijvoorbeeld strategische verdieping, institutionele inbedding, verbreding van het aantal betrokkenen, betere communicatie, opschaling, meer radicale innovaties en het instellen van een LIB-plus. Ook zijn er adviezen gegeven voor nieuwe inhoudelijke accenten, zoals biologische landbouw of eiwittransitie. Veel van deze adviezen zijn opgevolgd, zoals het organiseren van themabijeenkomsten, de instelling van een maatschappelijke adviesraad en de adoptie van het transitie perspectief. Door goed gebruik te maken van deze adviezen heeft LIB laten zien een lerende organisatie te zijn.

De evaluatie van Prof. Katrien Termeer** is geen trendbreuk en sluit zich aan bij de conclusies van eerdere evaluaties. ‘LIB is uniek, doet uitstekend werk, wordt hoog gewaardeerd en is bovenal van grote betekenis voor de landbouw transitie in Noord-Brabant, inclusief de bredere agro-food sector en het landelijk gebied’.

Klein en wendbaar

LIB wordt onder meer hoog gewaardeerd, omdat het intern en extern de zaken goed op orde heeft en handelt op basis van vertrouwen, respect en gunnen. Natuurlijk maakt de kleine omvang ook kwetsbaar, maar een verdere uitbreiding van LIB werd door de evaluatoren nooit aanbevolen omdat dit onvermijdelijk zal leiden tot verdere protocolisering wat de unieke kracht van LIB zal ondermijnen. Katrien Termeer ziet LIB zelf ook als een *small win*, die profiteert van een kleine wendbare positie net onder radar.

Kosteneffectief

Ook het oordeel over de kosteneffectiviteit blijft door de tijd heen hetzelfde. Uit alle evaluaties blijkt dat LIB met een beperkte hoeveelheid eigen middelen projecten weet aan te jagen waar een veelvoud van de LIB-bijdrage in wordt omgezet. De interne-evaluatie spreekt van meer dan 600 projecten en een projectbudget van meer dan 100 miljoen waarvan slechts 10% van LIB afkomstig was (en dus van de convenant partners Provincie en ZLTO). Dit is een uitstekende ratio. Ook laat de interne-evaluatie zien dat kleine projecten soms uitgroeien tot ontwikkelingen met een enorme omvang. Denk daarbij aan ‘zwart-wit folie bij asperges’, ‘Beregenen op Maat en waterprojecten’, maar ook aan *De Vegetarische Slager*; het merk *Bio+* en de precisielandbouw-activiteiten rondom *Van den Borne*. Houd daarbij in het achterhoofd dat succesvolle innovaties een traject van circa tien jaar achter de rug hebben.

* de Zeeuw, 1995–1999; Veerman, 1999–2002; Röling, 2004–2007; Zachariasse, 2007–2010; Grin & Schot 2010–2014; ** Termeer, 2015–2018.

De zwart wit-folie in de aspergeteelt, in het verleden met LIB steun ontwikkeld door de telers Gijsbers en Jonkers.

Aandachtspunten voor vervolg

In de nieuwe LIB-periode wordt de aanpak, conform evaluatieaanbevelingen, voortgezet met extra aandacht voor:

- Meer doen met de inzichten uit de projecten (small wins) met name met de manier waarop ze barrières overwinnen en fixaties doorbreken. Deze lessen worden actiever ingebracht in andere beleidsarena's op Europees, nationaal, provinciaal en lokaal niveau.
- Bewuster activeren van de aanjaagmechanismes zodat de small wins nog meer accumuleren en leiden tot systeemverandering. Daartoe worden koppelingen gelegd met andere innovatie-instrumenten. Waarbij lineaire planningstrajecten vermeden worden evenals overvraging van innovatieve ondernemers en onproductieve concurrentie tussen innovatie-instrumenten.
- Koestering van het bijzonder Brabantse harmoniemodel, onder meer door het verbinden van de ambitie van LIB met ervaren urgenties.

Dit is uitgewerkt in de volgende paragraaf.

Er is steeds meer aandacht voor het leggen van internationale verbindingen, zoals het bezoek in juni 2017 aan Italië (foto rechts) en in november 2018 aan Spanje. Het zijn geslaagde gelegenheden waarbij overheden, kennisinstellingen en bedrijfsleven over de grenzen heen met elkaars werkwijzen en uitdagingen kennis maken.

3.2 Vervolg

Werkwijze

Om de LIB-doelen te realiseren wordt integraal gewerkt aan de hand van drie invalshoeken (zie ook kader hieronder):

Visie: Als platform worden nieuwe ontwikkelingen geagendeerd en besproken vanuit maatschappelijk, ecologisch en markt-perspectief waarbij verbindingen worden gelegd tussen beleidsvelden, organisaties en de praktijk.

Strategie: Jaarlijks worden vier themabijeenkomsten georganiseerd op het grensvlak van landbouw, ecologie, markt en maatschappij voor meningsvorming en nieuwe netwerken. Dat wil zeggen, van regionaal tot internationaal en ook met andere sectoren. Dit vindt doorgaans plaats op een agrarische locatie met het motto 'beleid ontmoet praktijk en vice versa'.

Uitvoering: Projectmatig worden innovaties in gang gezet en ondersteund. Het gaat om 30 projecten per jaar die bijdragen aan de LIB-innovatiesporen en -thema's (Hoofdstuk 5) en aansluiten bij de bijbehorende criteria (Hoofdstuk 6). Het gaat om perspectievolle vernieuwende initiatieven, vaak vooraan in het innovatieproces, die steun nodig hebben en waarbij erop wordt gelet dat ze nadien zelfstandig door de sector en maatschappelijke partijen worden overgenomen (figuur 1, pag. 11).

In de afgelopen LIB-periode is op de volgende manier invulling gegeven aan deze drie invalshoeken:

- Platform: Verbindingen zijn op diverse terreinen gelegd, zowel internationaal met Italië en Spanje. Maar ook door cross-overs met andere sectoren zoals design en high-tech.
- Themabijeenkomsten: In de afgelopen LIB-convenantsperiode hebben circa 600 personen deelgenomen, variërend tussen 15 en 140 personen per bijeenkomst.
- Projecten: Jaarlijks zijn ruim dertig projecten ondersteund, met in de afgelopen LIB-periode een deelname/betrokkenheid van circa 750 ondernemers.

In al deze activiteiten speelt LIB de rol van facilitator, stimulator en initiator. Daarbij wordt het 'Vijf I model' gehanteerd dat leidt tot verandering en verduurzaming;

Innoveren door:

Informereren,

Inspireren en

Interactie dat leidt tot

Initiatief.

Projecten en themabijeenkomsten worden verbonden met de convenantspartners en met andere relevante partijen zowel regionaal, nationaal als internationaal. Dat gebeurt op diverse manieren, door als bestuurlijk platform op te treden, maar bijvoorbeeld ook door een actieve inbreng in symposia, congressen en workshops.

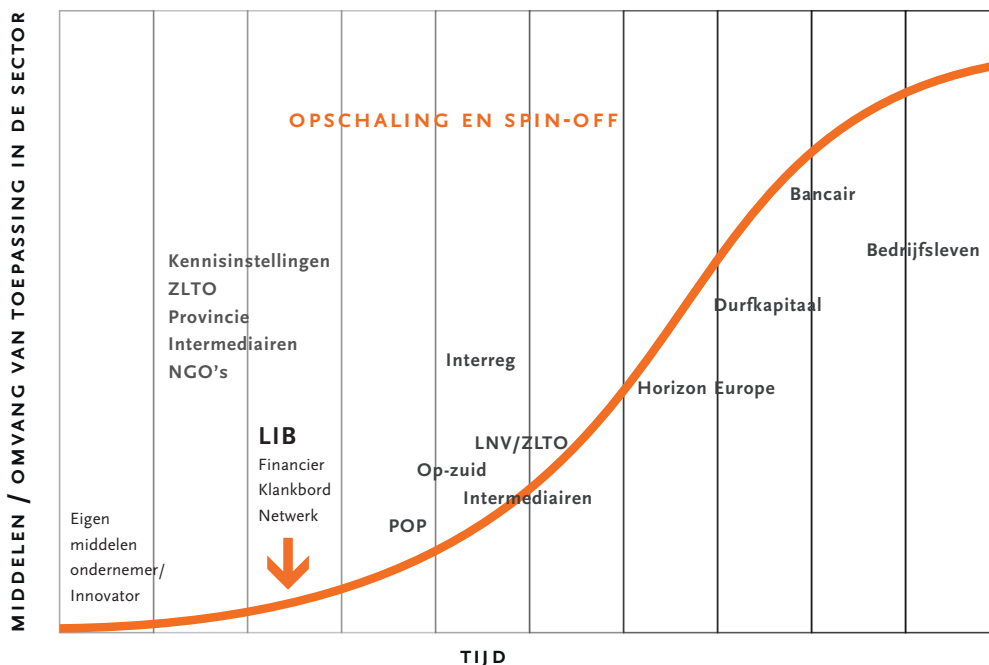
Themabijeenkomst in november 2016, met 125 deelnemers: 'wat eten wij in 2030', in de vegetarische slager fabriek in Breda.

Positionering en rol

LIB acteert vooral vooraan in het innovatieproces en vanuit de optiek van de primaire sector als onderdeel van het landelijk gebied, keten en maatschappij. Dit is laagdrempelig met de ondernemers als motor achter de innovatie door:

- Ze in contact te brengen met het juiste (internationale) netwerk;
- Inhoudelijke en morele steun bij het opwerken van een idee tot een rijp project;
- Een financiële bijdrage;
- Nazorg waar nuttig (doorontwikkeling). Voordat potentieel baanbrekende innovaties daadwerkelijk gaan bijdragen aan systeemveranderingen doorlopen ze doorgaans een langjarig proces. Dit is een kwestie van lange adem. LIB zal hiervoor het initiatief onder de aandacht brengen van de meest geëigende ondersteuningsinstrumenten; zowel binnen als buiten het domein van de convenant-partners, publiek en privaat.

Innovators komen op eigen initiatief of via de ZLTO, Provincie Noord-Brabant, Agribusiness, NGO's of kennisinstellingen, etc. in contact met LIB. De focus ligt op 'het boerenerf'; vandaaruit worden relaties gelegd in de keten (achterwaarts met toeleveranciers en voorwaarts met afnemers), en met de fysieke en sociale omgeving die verbonden zijn met het boerenerf.

Figuur 2:
Positionering van
LIB in het innovatie-
proces.

'De ondernemer' is en blijft bij dit alles de motor achter de innovatie; het LIB is daarbij stimulerend en faciliterend. Ondernemers innoveren vanuit diverse drijfveren, zoals lage marges, hoge factorprijzen (zoals grond en arbeid), *technology push* en *demand pull* (vraag naar lokale producten). Zij beogen te komen tot verbetering van hun positie naar de toekomst toe door het aanpakken van arbeidsomstandigheden, reductie van kosten, verbetering van kwaliteit en ontwikkelen van een marktische, naast verbetering van milieu en dierenwelzijn. Dikwijls gaat het om combinaties van drijfveren en doelen waarmee de eerdergenoemde innovatiekracht wordt gestimuleerd en de beschikbare ruimte wordt benut of vergroot.

'LIB vervult een palet aan functies die belangrijk zijn voor zowel ondernemers als bestuurders:

- **Financiële ondersteuning.** LIB-subsidies zijn relatief klein, maar hebben voor ondernemers verschillende cruciale betekenissen zoals: een eerste bedrag om andere financiers te overtuigen; het laatste zetje dat nodig is; mogelijk maken voorbereidende stappen; of een buffer om

(onherroepelijke) tegenslagen te kunnen opvangen.

- **Mentor en adviseur.**
- **Oliemannetje.**
- **Netwerk.** LIB heeft een uitstekend (internationaal) netwerk dat ze actief ter beschikking stelt aan ondernemers, bestuurders en beleidsmakers met als doel: inspireren, wederzijds van elkaar

leren en gezamenlijk business ontwikkelen.

- *Agenderend forum*. LIB heeft een goede neus voor plekken waar nieuwe betekenisvolle ontwikkelingen gaande zijn.
- *Etalage*. LIB laat zien wat er aan innovaties mogelijk is. Daarmee biedt het bestuurders ook concrete voorbeelden waarmee ze abstracte be-

leidsdoelen kunnen concretiseren en voortgang kunnen laten zien.

- *Faciliteren van onderzoek*. Veel LIB-projecten vullen zelf het gat op dat is ontstaan door het wegvallen van een deel van de oude landbouw-onderzoek infrastructuur’.

Prof. dr. ir. Katrien Termeer

Opschaling (verbreden, verdiepen en verspreiden).

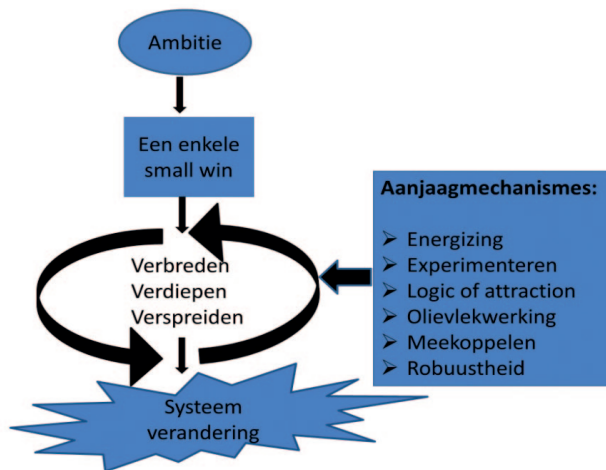
De ervaring leert dat het innovatieproces niet stopt als het initiërende project stopt; gemiddeld duurt een succesvol innovatietraject circa tien jaar. Ook blijkt de betrokkenheid van LIB in latere fases van belang om de kans van slagen te vergroten. Mede daarom is in de evaluatie extra aandacht gevraagd voor ‘opschaling’. Small wins starten op een kleinere schaal, en die moeten cumuleren in grootschalige diepgaande transformaties. Bij deze opschaling (doorontwikkeling) wordt onderscheid gemaakt in **verbreden*** (innovatie op andere terreinen toepassen), **verdiepen**** (innovatie nog radicaler maken of perfectioneren) en **verspreiden***** (innovatie uitrollen) (figuur 3).

* Zoals inzet van de kip-caravans (eenheden van 249 kippen). In eerste instantie bedoeld als verbinder met de burger/consument, maar nu ook ingezet in boomkwekerijen en gemeentes voor onkruidbestrijding.

** Zoals Boerschappen die in 2013 is begonnen met maaltijdboxen, bestaande uit producten direct van de boer en met een gezonde

margeverdeling, waar nu consumenten zelf bepalen wat er in de maaltijdbox komt.

*** Zoals uitbreiding van het aantal varkenshouders die participeren in KDV (keten duurzame varkenshouderij): in 1998 begonnen vanuit een paar varkenshouders en nu met circa 300 varkensbedrijven, een factor van belang in de varkensvlees-sector.

Figuur 3: Overzicht van het small wins perspectief.

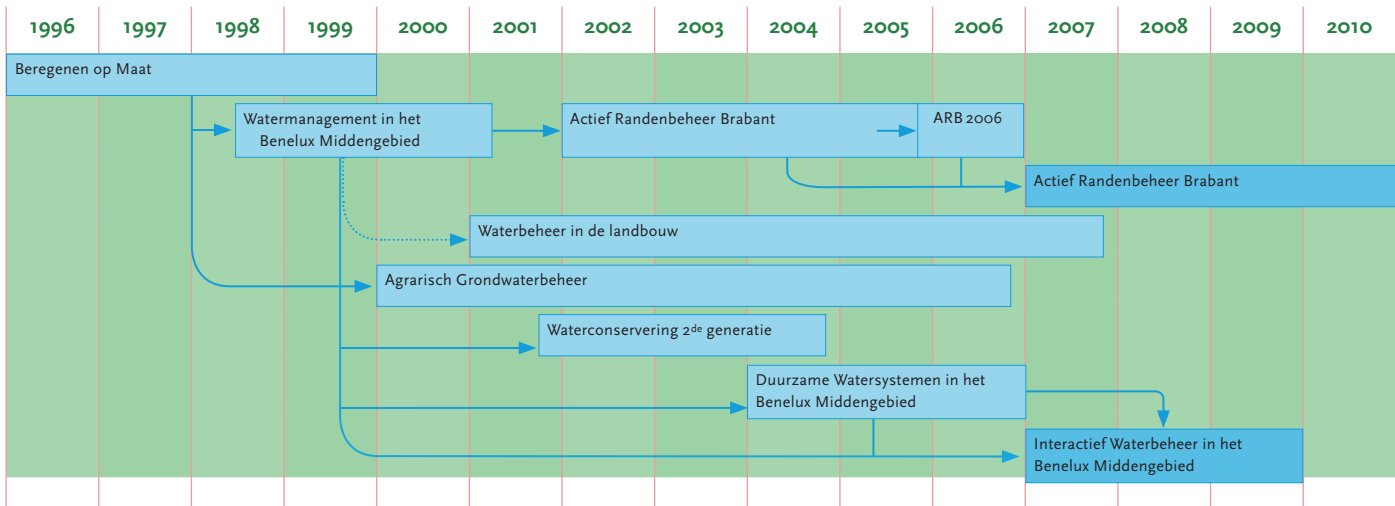
Hieraan liggen de volgende aanjaag mechanismes ten grondslag:

- *Energizing*. Het zichtbare resultaat van een small win geeft mensen een directe beloning en sterkt hen in de overtuiging dat ze verschil kunnen maken.
- *Experimenteren*. Iedere small win is een micro-experiment waarin mensen hun expliciete en impliciete aannames toetsen, zicht krijgen op weerstand en steun, en verrassende effecten ontdekken.
- *Logic of attraction*. Hieraan ligt het principe ten grondslag dat middelen stromen naar successen, waardoor small wins kunnen worden opgeschaald. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om

prijzen, mensen die willen aanhaken, financiële middelen, media-aandacht of ruimte in beleid.

- *Olievlekwerking*. Dit mechanisme duidt op een groepsdynamisch principe waarbij mensen volgen wat andere mensen doen.
- *Verbinden*. Dit mechanisme betekent dat een kleine verandering op een plaats in het systeem consequenties kan hebben voor veranderingen op andere plekken.

Deze werkwijze wordt in de komende periode met extra aandacht voortgezet. Daarbij worden de ondernemersinitiatieven breed gecommuniceerd, waarbij ook andere partijen, 'erfbetreders' en (lokale) groepen en bestuurders kunnen worden gemobiliseerd.

Figuur 4: Een voorbeeld van verspreiden, verbreden en verdiepen bij opeenvolgende waterprojecten in het verleden. De start van *Beregenen op Maat* met in vier jaar drieduizend deelnemende agrariërs is na vijftien jaar uitgemond in *Waterprojecten* met een totaal projectenbudget van vijftig miljoen euro en een enorme omslag in zuiniger watergebruik in Brabant.

'LIB wordt onder meer hoog gewaardeerd, omdat het intern en extern de zaken goed op orde heeft en handelt op basis van vertrouwen, respect en gunnen. Natuurlijk maakt de kleine omvang ook kwetsbaar, maar een verdere uit-

breiding van LIB is niet aan te bevelen. Het zal onvermijdelijk leiden tot verdere protocolisering die de unieke kracht van LIB zal ondermijnen. Ook LIB zelf is een small win, die profiteert van een kleine wendbare positie net onder radar'.

Prof. dr. ir. Katrien Termeer

4

Organisatie

Stuurgroep LIB

LIB kent een stuurgroep die wordt ondersteund door het bureau LIB en twee adviesorganen, de PAC (Programma Adviescommissie) en MAC (Maatschappelijke Adviescommissie) zoals hieronder toegelicht.

De Stuurgroep LIB wil, om haar doelen te realiseren, flexibel en snel kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen en initiatieven. Daartoe komt zij jaarlijks viermaal bijeen.

Samenstelling

De Stuurgroep bestaat uit: drie leden van Gedeputeerde Staten, drie bestuurders van de ZLTO, vier adviseurs en een secretaris (tevens programmaleider bureau LIB). De adviseurs zijn: de regioambassadeur Zuid-Nederland van het Ministeries LNV en EZ & Klimaat, één medewerker van de ZLTO en twee van de provincie. Voor de themabijeenkomsten wordt deze groep 'uitgebreid' met de meest relevante stakeholders en (ervarings)deskundigen.

Uitgangspunten voor het functioneren:

- korte en krachtige bestuurslijnen;
- flexibiliteit en slagvaardigheid door het beheer van een eigen budget (LIB-fonds);
- goede afstemming met andere fondsen en programma's voor de agro-foodsector;
- actieve inzet van ieders netwerk.

Met het LIB-bestuur in een Quinoa-veld; een met LIB gesteund initiatief van de Dutch Quinoa Group dat veelvuldig in het nieuws was. Inmiddels worden 250 ha. Quinoa geteeld en een Kenniscentrum hiervoor in Den Bosch ontwikkeld.

Taken en verantwoordelijkheden:

- de Stuurgroep is inhoudelijk verantwoordelijk voor de externe communicatie van haar activiteiten;
- de Stuurgroep-leden nemen deel namens hun organisatie en zijn verantwoordelijk voor de terugkoppeling binnen de eigen organisatie;
- de Stuurgroep zorgt voor de voortgang van de activiteiten, zoals deze zijn opgenomen in het onderhavige activiteitenprogramma LIB;
- de Stuurgroep schept de noodzakelijke randvoorwaarden welke de uitvoering van de activiteiten mogelijk maken. Deze randvoorwaarden betreffen zowel de financiering en de organisatie, als de afstemming met andere programma's en organisaties voor de agrarische sector.

De Stuurgroep LIB komt jaarlijks viermaal bijeen, en indien daartoe aanleiding is op ad hoc basis. Voor realisatie van haar doelstelling wordt de Stuurgroep LIB ondersteund door: Bureau LIB; Programma Adviescommissie (PAC); Maatschappelijke Adviescommissie (MAC).

Bureau LIB

Het Bureau ondersteunt de Stuurgroep LIB om haar taken zo effectief en efficiënt mogelijk te realiseren.

Taken en verantwoordelijkheden:

1. formuleren van voorstellen aan de Stuurgroep LIB zodat deze haar rol kan vervullen;
2. initiëren en coördineren van projecten;
3. vervullen van het secretariaat voor de Stuurgroep LIB, PAC en MAC;
4. rapportage aan de Stuurgroep LIB (4 maal per jaar) over de uitvoering van de activiteiten die plaatsvinden in het kader van het convenant van de Stuurgroep LIB;
5. oplevering van een jaarlijks activiteitenverslag.

Communicatie:

Projecten worden gestimuleerd om de resultaten ervan vergaand uit te dragen en daarbij te zorgen dat die door de sector en maatschappelijke partijen worden geïncorporeerd (vormt onderdeel van de subsidiecriteria). De projecten zelf blijken regelmatig een groot bereik te hebben en halen veelvuldig de (inter)nationale pers.

De aanpak en de behaalde resultaten van LIB als innovatie-instrument richt zich vooral op het direct betrokken netwerk bij de projecten, themabijeenkomsten en het platform. Dit om de beoogde verbindingen met nieuwe sectoren, organisaties en sleutelfiguren snel en effectief tot stand te laten komen.

Voor beide onderdelen werkt bureau LIB samen met communicatiedeskundigen van de ZLTO en de provincie.

Samenstelling

Bureau LIB bestaat uit: 1 programmaleider (0,8 fte, secretaris stuurgroep LIB) en 1 projectleider (0,4 fte). Beide worden uit het gezamenlijke LIB-fonds bekostigd (zie hoofdstuk 7).

Programma Adviescommissie

De PAC adviseert en ondersteunt de Stuurgroep LIB bij de uitvoering van haar taken. De PAC komt jaarlijks viermaal bijeen voorafgaand aan de Stuurgroep LIB vergaderingen. Indien daartoe aanleiding is wordt op ad hoc basis overlegd. Het secretariaat van de PAC wordt verzorgd door het bureau LIB.

Taken en verantwoordelijkheden:

1. inhoudelijk adviseren over projectideeën en –voorstellen op basis van de criteria voor subsidieverlening. Daarbij ligt het accent op verduurzaming vanuit het perspectief van *planet* en *profit*. Bij de MAC (ad c) ligt dit meer op *people*;
2. adviseren over uitvoering van het activiteitenprogramma, fondswerving, agenda stuurgroep LIB, samenwerking, externe communicatie en gerelateerde zaken.

Samenstelling

Ambtelijke vertegenwoordiger van de provincie, de ZLTO en van LIB.

Maatschappelijke Adviescommissie

De MAC adviseert en ondersteunt de Stuurgroep LIB met dezelfde taken en verantwoordelijkheden als de PAC, maar hier ligt het accent op vermaatschappelijking, ofwel het *people* aspect van verduurzaming. De MAC heeft dezelfde frequentie van bijeenkomst en ondersteuning van het secretariaat als die van de PAC.

In twee van de vier jaarlijkse MAC-bijeenkomsten wordt, op een agrarische locatie en met externe (ervarings)deskundigen, een specifiek thema besproken dat is gericht op vermaatschappelijking van de landbouw.

Samenstelling

Deze is gelijk aan die van de PAC maar is uitgebreid met een medewerker van de Brabantse Milieu Federatie en een medewerker van het Ministerie van LNV.

Met de 'MAC' op bedrijfsbezoek bij de mini-groenten (Little & Fresh) van Adri Jonkers, inmiddels onder merk gelanceerd bij Jumbo.

Innovatiesporen en thema's

5.1 Een samenhangend pakket

De drie innovatiesporen zoals in hoofdstuk 2 benoemd om de LIB-doelstelling te realiseren zijn hieronder uitgewerkt. Per spoor zijn meerdere inhoudelijke thema's beschreven die inspelen op de kansen en urgenties vanuit de praktijk, en de beleidsambities zoals geschetst in hoofdstuk 1. De thema's zijn geordend onder het innovatiespoor waaraan ze het meest bijdragen, maar dragen vaak bij aan meerdere sporen.

De drie innovatiesporen bestrijken gezamenlijk het hele *triple-p* duurzaamheidsspectrum. Er wordt op gelet dat initiatieven die LIB ondersteunt zo integraal als mogelijk bijdragen aan meerdere innovatiesporen en geen negatief effect hebben op een van die sporen. Daarbij gaat het uiteindelijk om 'het boerenerv' waar meerdere functies bijeenkomen en steeds slimmer gecombineerd kunnen worden voor een toekomstbestendige bedrijfsvoering (figuur 5).

Figuur 5:
Op het erf van de boer komen
de LIB-thema's samen.

Bij de LIB-initiatieven wordt extra gelet op ontwikkelkansen door:

- Crossovers met andere sectoren zoals hightech, gezondheid, natuur en vrijetijdseconomie.
- Gebruik van Data en ICT voor transparantie en procesoptimalisatie met o.a. sensoren, block-chain en AI).
- Precisielandbouw en robotisering voor reductie emissies, grondstoffengebruik en arbeid (kosten & betere omstandigheden).
- Betrekken van opleidingen, studenten en scholieren, van diverse studierichtingen.
- Verbinden en afstemmen met andere netwerken, internationaal (foto) en in de keten voor bundelen van kennis en krachten, benutting synergie mogelijkheden en nieuwe business. Hierbij hoort ook het verbinden van technische en sociale innovaties om diepgaande veranderingen te faciliteren.

De Brabantse Oesterzwammenkweker Mariëlle van Lieshout en designer Doreen Westphal verbonden met EU-Commissaris Vytenis Andriukaitis tijdens de uitreiking van de Food Heroes Awards in 2019.

5.2 Fysieke Leefomgeving (Ecologie)

Met schaalvergroting, intensivering en specialisatie als (nog) dominante ontwikkelingen in de primaire sector blijft er aandacht nodig voor verdere verduurzaming en haar inbedding in de omgeving. Daarnaast moeten agrarische ondernemers grote thema's als 'klimaat' en 'circulariteit' vertalen naar hun eigen erf.

Kringloopsluiting

De van oudsher gesloten kringlopen zijn in de vorige eeuw door de technologische ontwikkeling verbroken. Met de huidige technologie, bevolking en consumptiepatroon wordt het dragend vermogen van onze planeet ver overschreden. Fossiele grondstoffen raken uitgeput en de aarde wordt belast met grote afvalstromen. Voor de aanpak van dit vraagstuk zal de lineair georganiseerde economie plaats moeten maken voor een circulair model met nieuwe samenwerkingsvormen.

Kringlopen kunnen op verschillende niveaus sluitend worden gemaakt: mondiaal, Europees, Nationaal of regionaal. In LIB-verband zal de nadruk komen te liggen op het sluiten van lokale kringlopen (op het bedrijf) en regionale kringlopen vanuit de optiek van de land- en tuinbouw. Hiermee wordt bijgedragen aan de ontwikkeling van de circulaire economie.

Figuur 6: Steeds meer aandacht voor circulaire landbouw (bron: WUR).

Klimaat, biodiversiteit, bodem, water en energie

Het verder terugdringen van milieu-emissies verdient blijvende aandacht, ondanks dat er al veel is bereikt. Dit met het oog op de klimaatproblematiek en –doelstellingen door het verlagen van broeikasgasemissies, inclusief energiebesparing en duurzame energieproductie. Maar ook omdat biodiversiteit en een vitale bodem voorwaarden vormen voor duurzame landbouwproductiesystemen en deel zijn van ons natuurlijk kapitaal. In de veehouderij gaat het vooral om ammoniak, fijnstof, endotoxinen, broeikasgassen en antibiotica en in de plantaardige sectoren vooral om gewasbeschermingsmiddelen en uitspoeling van mineralen.

Robuuste productiesystemen en dierenwelzijn.

Het beter benutten van natuurlijke processen bij de gewasteelt, dierhouderij en elders in het bedrijfsproces is belangrijk om de robuustheid van het bodemsysteem en landbouwsystemen als geheel te bevorderen. Dit geldt ook voor integratie van de agrarische bedrijfsontwikkeling met de kwaliteiten van het buitengebied en het verbeteren van dierenwelzijn. De toepassing van sleuteltechnologieën zoals robotisering, dataficering en veredeling bieden hiervoor extra kansen.

5.3 Waardecreatie (Economie)

Voldoende waarde creëren op het erf is een voorwaarde voor continuïteit en blijft een uitdaging. Dat kan op diverse wijzen gestalte krijgen en moet goed aansluiten bij de ondernemers, het bedrijfstype en de locatie ervan, en het moet bijdragen aan verduurzaming. De mogelijke ontwikkelrichtingen zijn zeer divers; denk aan 'koolstof-economie' 'niche producten', 'belevingseconomie' en door 'verbinding met omgeving en natuur'. Vaak liggen er kansen om deze zaken te combineren en daarmee waarden te stapelen (figuur 3). Zaak is om erop te letten dat al deze nieuwe verdienmodellen voldoende waarde blijven creëren voor het boerenerf naarmate ze opschalen richting mainstream met grote aantallen ondernemers

Foto links: 'Koolstofboeren' aan het werk met de bodem. Foto rechts: Op bezoek bij biologische tuinder Jan van Lierop. Het biologische 'niche-segment' groeit nog steeds in omvang.

Nieuwe (niche) producten

Hierbij gaat het vooral om:

- 'Nieuwe' producten voor een beperkte markt, zoals de introductie van (voor Nederland) nieuwe groenten, medicinale kruiden, minigroenten en zacht fruit;
- Producten die inspelen op de vraag naar verduurzaming en zich positioneren naast de bestaande keurmerken zoals 'biologisch', *Beter Leven Keurmerk* en *Planet Proof* of daar nieuwe waarden aan toevoegen (zoals klimaatmodules, carbon footprints, etc). Op deze manier is in en rond het oude 'tussensegment' tussen gangbaar en biologisch, een veelheid aan initiatieven ontstaan, waarbij de nieuwe trend is dat naast 'one-issue' initiatieven (zoals *Beter Leven Keurmerk*) juist initiatieven ontwikkeld worden die integraal, op zoveel mogelijk maatschappelijke en duurzaamheidsterreinen goed willen scoren.
- De wijze waarop de producten op de markt komen en de consument bereiken (zoals met korte ketens, zie ook onder maatschappelijke inbedding/hogere waardering voedselproductie).

Verbrede agrarische bedrijfsactiviteiten inclusief vrijetijdseconomie

Brabant is een provincie met van oorsprong veel aandacht voor multifunctionele landbouw; met name sterk zijn de marktgeoriënteerde takken (boerderijverkoop en recreatie) en verzorgende takken (zorg en kinderopvang). Op landelijk niveau is de omzet in deze takken in de afgelopen vijf jaar verdubbeld (zie recent onderzoek van WUR, 29 mei 2019). Meer dan 20% van de Brabantse agrarische bedrijven heeft een verbrede activiteit. Deze bedrijfstak kan op eigen kracht verder groeien maar innovatieve concepten op dit vlak verdienen LIB-ondersteuning.

Alternatieve eiwitten

De discussie over de wenselijkheid van een eiwittransitie wordt al volop gevoerd, versterkt door vraagstukken als klimaat en de eindigheid van natuurlijke hulpbronnen door de groeiende wereldbevolking. De eiwittransitie zelf staat echter nog maar aan het begin. Door het stimuleren van innovaties kan Brabant hierin een leidende rol spelen. LIB zal hieraan een bijdrage blijven leveren door voort te bouwen op de ervaringen hiermee uit het verleden met LIB-projecten zoals die voor lupine en insecten als nieuwe eiwitbron. Dat werd verder doorgezet met concreet aandacht voor de introductie van winterveldbonen, quinoa en soja, en de inbedding van deze concrete 'eiwit voorbeelden' in de bredere eiwit transitie via bijvoorbeeld themabijeenkomsten. Om een eiwittransitie te realiseren zijn acties wenselijk in teelt, verwerking, afzet en netwerk.

Biobased economy

Door toenemende technologische kennis en innovatie is het steeds beter mogelijk om de verschillende bestanddelen van planten, bomen, gewassen en dierlijke reststromen (hoogwaardig) te benutten. Afval en reststromen als grondstof voor productieprocessen krijgen daarmee een economische

waarde. Zo ontstaan nieuwe, duurzame producten met een hoge toegevoegde waarde ter vervanging van producten op basis van eindige (fossiele) grondstoffen. Deze ontwikkeling brengt het perspectief van een bio-based economie met gesloten kringlopen dichterbij en kan zo in belangrijke mate bijdragen aan een duurzame economie. LIB kan met experimenten en agendazetting een bijdrage leveren aan de verdere ontwikkelingen op dit terrein voor de land- en tuinbouw. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de ervaringen uit eerdere projecten, zoals het gebruik van inhoudsstoffen van snoeimateriaal bij Laurier.

5.4 Maatschappelijke inbedding en aantrekkelijk ondernemerschap (Sociaal)

Door schaalvergroting en intensivering in de landbouw is er een grote kloof ontstaan tussen boer en burger/consument. De consument weet niet meer hoe het eten wordt geproduceerd, wat mede leidt tot een kritische houding ten opzichte van de voedselproductie. Ook de burger in het buitengebied heeft steeds meer moeite met de impact van de landbouwproductie op de directe leefomgeving, zoals door fijnstof, geur en zoönosen zoals Q-koorts.

Meer waardering voor de voedselproductie

Consumenten willen weer weten hoe hun eten wordt geproduceerd, wat de ingrediënten zijn van de voedselproducten die ze doorgaans in de supermarkt kopen en waar deze vandaan komen. Dit stelt eisen aan de productieketen (zoals transparantie) en aan het vermogen van de boer om op deze nieuwe maatschappelijke vragen in te spelen en direct te communiceren met de burger en consument. Het biedt kansen voor ondernemers om de verwachtingen van consumenten en de maatschappij omtrent landbouw en voedsel te verwaarden in de markt rond veel duurzaamheidsthema's die in dit hoofdstuk zijn genoemd. Daarvoor blijft LIB de (door)ontwikkeling van concepten steunen die hieraan bijdragen zoals Biologisch, Planetproof en Beter leven, maar ook die van nieuwe / korte ketens.

Lokale inpassing

Nieuwe ontwikkelrichtingen die ondernemers kiezen zijn doorgaans ingegeven door een combinatie van factoren: de locatie, economisch en ondernemerskwaliteiten. Sensitiviteit ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken en het vermogen om hierover met de directe leefomgeving te communiceren, zijn echter onmisbare nieuwe kwaliteiten die van boeren gevraagd worden. Zaken als 'one health', emissies en landschapskwaliteit vragen om lokaal draagvlak en nieuwe manieren van communiceren met de omgeving. Dit alles zal meegenomen worden in de verschillende LIB-activiteiten.

Betere stad-platteland relaties

Het agrarische platteland heeft veel te bieden voor de stedelijke bevolking, en dat gaat veel verder dan voedselproductie. De waardering voor de groene omgeving en het cultuurlandschap neemt toe en kan bijdragen aan nieuwe verdienmodellen en een beter bedrijfsrendement. Een aantrekkelijk buitengebied zorgt ervoor dat mensen in hun leefomgeving de nodige rust, ontspanning en beweging kunnen krijgen en levert daarmee een essentiële bijdrage aan volksgezondheid en sociale cohesie in stedelijke kernen en wijken. De landbouw in de stadsranden is het visitekaartje voor de agrarische sector en het landelijk gebied. Uitgangspunt hierbij zijn de (toekomstige) behoeftes van de stedelijke bevolking. Er zal worden gezocht naar experimenten* met 'nieuwe verbindingen' tussen verschillende agrarische sectoren en partners uit het stedelijke domein.

* Voorbeelden van experimenten die LIB in het verleden heeft gesteund om nieuwe verbindingen te leggen zijn: **Verbinden via design:** exposities *Boer zoekt stijl* en *De etende mens* en FoodlabPeel.

Verbinden via kunst en cultuur: evenementen *Varkens in de stad* en *Meating*. **Verbinding via zorg:** tv serie *Boer en Zorg*, *Een mooie maaltijd in de zorg* en Stichting Zorgboeren Zuid.

Zorginstelling en agrariërs verbonden via 'Een Mooie Maaltijd'; producten uit de omgeving.

Aantrekkelijk ondernemerschap

Het imago van de landbouw staat onder druk door de maatschappelijke discussie hierover en de lage bedrijfsmarges. Met name hierdoor neemt het aantal boeren en tuinders in een hoog tempo af en zijn er weinig jongeren die kiezen voor het overnemen van een agrarisch bedrijf. Van de andere kant ontstaat er een 'zij-instroom' van (jonge) nieuwe boeren die zich met hun bedrijf goed weten te verbinden met de maatschappij. Aan toekomstgerichte ondernemers worden nieuwe eisen gesteld. Ze moeten goed kunnen communiceren, zoals met hun omgeving, de consument, de overheid en de bank. Maatschappelijke waardering is steeds belangrijker, naast een goed inkomen. Daarnaast is het belangrijk dat ook het agrarisch werk weer meer wordt gewaardeerd, zeker gezien de toenemende krapte op de arbeidsmarkt. LIB zal daarom letten op nieuwe initiatieven die (jonge) ondernemers helpen zich positief te verbinden met al die maatschappelijke uitdagingen o.a. via opleidingen zoals Helicon, Sint-Lucas, Design Academie Eindhoven* en de HAS. Verder worden initiatieven gestimuleerd die bijdragen aan het verbeteren van arbeidsomstandigheden (zoals beter stalklimaat) en inspelen op het gebrek aan arbeidskrachten (robotisering).

* Voorbeelden van experimenten die LIB in het verleden heeft gesteund zijn:

Initiatief met Sint-Lucas, waarbij 70 studenten op een creatieve manier met 'voedselproductie en de impact ervan aan de slag zijn gegaan'.

De Design Academie Eindhoven, die 'Food-Futures' als studiemogelijkheid heeft geboden voor

50 studenten.

AquaPonics systeem op Strijp-S in Eindhoven waar beleving, voedselproductie en zorg bij elkaar komen.

De TopKlas van Helicon waar studenten zijn verbonden met het bedrijfsleven met opdrachten rond voedselvraagstukken.

Nieuwe 'precisie'-teeltsystemen die leiden tot sterkere planten, minder milieubelasting en hogere opbrengst. Dit door de teelt op water bij *De kruidenaer* (foto links) en idem met aardbei trayplanten op goten bij *Van de Meulegraaf* in Best.

6

Criteria voor projectondersteuning

Het stimuleren en faciliteren van innovatieve projecten heeft in het verleden de basis gevormd van LIB. Zij zal dat ook voor de periode 2020 – 2023 doen. De verwachting is dat met de inzet van de beschikbare LIB-middelen van 500.000 euro per jaar ruim 30 projecten per jaar ondersteund kunnen worden. Deze middeleninzet zal leiden tot een innovatie impuls van 5 miljoen euro per jaar in de Noord-Brabantse economie voor de transitie van de land- en tuinbouw.

Criteria:

Indachtig de LIB-doelstelling met de bijbehorende positionering, innovatiesporen en thema's dienen projectaanvragen gericht te zijn op het voedsel van en voor de toekomst door een bijdrage te leveren aan meerdere van de volgende beleidsinhoudelijke punten:

1. Bijdrage aan verduurzaming en maatschappelijke waardering middels de drie innovatiesporen (hoofdstuk 5)
 - a. Fysieke leefomgeving.
 - b. Waardecreatie.
 - c. Maatschappelijke inbedding en aantrekkelijk ondernemerschap.
2. Innovatieve karakter – technisch en sociaal (concept, technologie, organisatie of aanpak is nieuw).
3. Draagvlak en betrokkenheid bij de ondernemers (ondernemers zijn bereid substantieel te investeren).
4. Praktijkrijp en met een economisch perspectief (grote kans op 'opschaling' na het project).
5. Toegevoegde waarde (leidt tot financieel toegevoegde waarde).
6. Cross over met andere sectoren (zoals gezondheid, hightech en biobased).

De details voor projectondersteuning staan in de subsidieregeling LIB (als juridisch kader en met kennisgeving ervan bij de Europese Commissie voor uitvoering binnen de Europese kaders).

Bomen met Meerwaarde(n):

Bosco Verticale in Milaan is een inspiratiebron voor *De Trudo toren* op Strijp-S die met 'de bomen van *Van den Berk*' gerealiseerd gaat worden

Ontwikkeling van inhoudsstoffen uit snoeiafval van Laurier als basis voor de 'farmacie'.

Financiën

De jaarlijkse begroting (in euro's) van het LIB, voor de periode van vier jaar en met ingang van 1 januari 2020 tot 1 januari 2024, is als volgt:

Inkomsten

ZLTO	206.470,00
Provincie Noord-Brabant	481.460,00
Totaal	<hr/> 687.930,00

Uitgaven

Personeel, bureau- en reiskosten en themabijeenkomsten	187.930,00
LIB innovatie projecten	500.000,00
Totaal	<hr/> 687.930,00

Huisvesting en personele invulling bureau LIB:

Personeel: Eén programmaleider (Geert Wilms) en één projectleider (Marjon Krol) voor de gehele convenantperiode.

Huisvesting: Agri&Food Plaza, Onderwijsboulevard 225 te 's-Hertogenbosch.

Bijlage 1

Samenstelling Stuurgroep LIB

Wim Bens, voorzitter	voorzitter ZLTO
Anne-Marie Spierings, vice-voorzitter	gedeputeerde Gezondheid, Energie en Landbouw
Rik Grashoff	gedeputeerde Natuur, Water en Milieu
Martijn van Gruijthuisen	gedeputeerde Economie, Kennis en Talentontwikkeling
Remco Beekers	ZLTO-bestuur, portefeuille Kennis en Innovatie
Janus Scheepers	ZLTO-bestuur, portefeuille Ruimtelijke Ontwikkeling
Kees van Heesbeen	ZLTO, teammanager Vereniging
Paul van Enckevort	provincie Noord-Brabant
Annelies Schoenmakers	provincie Noord-Brabant
Marjolijn de Haas	Regioambassadeur Zuid-Nederland Ministeries LNV en EZ & Klimaat
Geert Wilms, secretaris	Bureau LIB

Wim Bens (voorzitter ZLTO) en Anne-Marie Spierings (gedeputeerde provincie Noord-Brabant) hebben het LIB convenant 2020–2023 op 11 september van harte ondertekend, en hebben er weer zin in om samen met het LIB-team de komende vier jaar aan de slag te gaan.

Bijlage 2

Convenant LIB 2020 – 2023

STUURGROEP LANDBOUW INNOVATIE BRABANT

CONVENANT LANDBOUW INNOVATIE NOORD-BRABANT

(1 januari 2020 - 31 december 2023)

Comparanten:

- a. de Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (ZLTO), vertegenwoordigd door diens voorzitter Wim Bens;
- b. de provincie Noord-Brabant, hierbij krachtens artikel 176, lid 2 van de Provinciewet op basis van een machtiging van de Commissaris van de Koning, vertegenwoordigd door Gedeputeerde Anne-Marie Spierings.

Overwegende dat:

1. de agrarische sector en aanpalende agribusiness met een bijdrage van 10% van het Bruto Regionaal Product een belangrijke economische sector is voor de provincie Noord-Brabant en met 60% van het ruimtegebruik een belangrijke beheerder is van het buitengebied in de provincie Noord-Brabant;
2. de economische activiteiten van deze sector meer gericht dienen te worden op de ontwikkeling van een duurzaam werkende, concurrerende en toonaangevende land- en tuinbouw in Noord-Brabant die stevig in de maatschappij is verankerd;
3. een gezamenlijke inspanning nodig is, gericht op het verbinden van landbouwontwikkelingen met de opgaven op het gebied van milieu, water, ruimtelijke ordening, natuur, energie, klimaat, kennisontwikkeling en sociaal-economische ontwikkelingen en om dit versneld hanteerbaar te maken op agrarisch bedrijfsniveau;
4. de ontwikkelingen op het grensvlak van landbouw en maatschappij de komende jaren nog intenser en complexer worden, waarbij creativiteit en vernieuwing extra noodzakelijk zal zijn om oplossingen te genereren en kansen te benutten;
5. afstemming van verschillende visies, programma's en initiatieven noodzakelijk is, met name voor 'Boeren hebben een oplossing' en de beoogde Brabantvisie Landbouw en Voedsel 2030 uit het bestuursakkoord 2019-2023;
6. uit de evaluatie van Landbouw Innovatie Noord-Brabant, ofwel LIB voor de periode 2015 – 2018 is gebleken dat haar succesvolle en laagdrempelige aanpak het verschil heeft gemaakt met projecten die een diepgaande verandering betreffen voor het transitieproces en met een gezamenlijk positief verhaal van de provincie en ZLTO. En heeft geleid tot een grote spin-off in de sector;
7. Uit de evaluatie de de nadrukkelijke aanbeveling komt om LIB voort te zetten om de uitdagingen en kansen op te pakken die er voor de land- en tuinbouw liggen op het terrein van verduurzaming en vermaatschappelijking;
8. voor het fonds ten behoeve van projectondersteuning de subsidieregeling Landbouw Innovatie Noord-Brabant van toepassing is, en het activiteitenprogramma LIB 2020 – 2023.

En in aanmerking nemende dat:

1. de Stuurgroep LIB functioneert als bestuurlijk overlegplatform van de provincie en ZLTO en daarnaast optreedt als beheerder van een gezamenlijk fonds voor uitvoering van projecten;
2. de samenwerking tussen comparanten versterkt kan worden met nieuwe verbindingen door strategische themadiscussies met actieve betrokkenheid van andere organisaties (zoals het ministerie van EZ en Klimaat, LNV, de BMF, waterschappen, terreinbeherende instanties, waterleidingmaatschappijen en agribusiness) en sectoren (zoals kunst en cultuur, zorg en gezondheid, recreatie en design);
3. netwerksturing en brainstormsessies kunnen leiden tot een synergetisch effect van de verschillende op zichzelf staande programma's en initiatieven;
4. experimenteerruimte (inhoudelijk, financieel en organisatorisch) noodzakelijk is om tot vernieuwde inzichten, verbindingen en ontwikkelrichtingen te komen.

Spreken de intentie uit om:

1. de activiteiten van LIB te continueren van 1 januari 2020 tot en met 31 december 2023;
2. een geïntegreerde aanpak van de problematiek als uitgangspunt te hanteren om daarmee gezamenlijk de verduurzaming en vermaatschappelijking van land- en tuinbouw verder invulling te geven;

3. de Stuurgroep LIB als kerngroep te laten bestaan uit: 3 leden van Gedeputeerde Staten, 3 bestuurders van de ZLTO, vier adviseurs en een secretaris (tevens programmaleider van Bureau Landbouw Innovatie Noord-Brabant ofwel Bureau LIB);
4. De vier adviseurs zijn: de regioambassadeur Zuid van het Ministeries van Economische Zaken en Klimaat & LNV, één medewerker van de ZLTO en twee medewerkers van de provincie;
5. de kerngroep met adviseurs actief en in wisselende formatie uit te breiden met andere sectoren, organisaties en personen (intermediaire organisaties, commerciële organisaties, onderzoek, wetenschap en beleid) uit Noord-Brabant en daarbuiten ter verbreding van de strategische discussie en het versterken van de maatschappelijke oriëntatie;
6. de activiteiten van het Bureau LIB voort te zetten en te blijven richten op ondersteuning van de Stuurgroep LIB door het secretariaat te voeren en door projecten te initiëren en te begeleiden passend binnen LIB-kader;
7. voor de uitvoering van de activiteiten het gezamenlijke fonds ten behoeve van projecten en personeel te continueren:

Periode	Provincie	ZLTO
1-1-2020 tot 1-1-2021	481.460,00 euro	206.470,00 euro
1-1-2021 tot 1-1-2022	481.460,00 euro	206.470,00 euro
1-1-2022 tot 1-1-2023	481.460,00 euro	206.470,00 euro
1-1-2023 tot 1-1-2024	481.460,00 euro	206.470,00 euro
8. de personele invulling van Bureau LIB te laten bestaan uit respectievelijk 1 onafhankelijke programmaleider en 1 projectleider speciaal voor het onderdeel vermaatschappelijking, alle twee uit het fonds te bekostigen;
9. additionele inzet van eigen menskracht vanuit comparanten niet bij de Stuurgroep LIB te declareren, met uitzondering van inbreng op projectbasis;
10. in LIB-verband gezamenlijk actief te zoeken naar aanvullende inkomensbronnen voor de financiering van de diverse activiteiten en projecten;
11. over de voortgang van de activiteiten ten minste jaarlijks verslag uit te brengen;
12. één jaar vóór de einddatum van het convenant een evalueatie te laten uitvoeren die een basis kan vormen voor een eventueel vervolg;
13. ten behoeve van een brede uitstraling aandacht te besteden aan de in- en externe communicatie en aan het verschaffen van inzicht in de praktijkdoorwerking van uitgevoerde activiteiten en projecten.

Komen overeen:

1. de Stuurgroep Landbouw Innovatie Brabant met haar vernieuwde ambitie en aanpak voor 4 jaar te continueren;
2. het gemeenschappelijke Bureau LIB te continueren, onder verantwoordelijkheid van de Stuurgroep Landbouw Innovatie Brabant, gevestigd aan de Onderwijsboulevard 225 te 's-Hertogenbosch;
3. als Stuurgroep LIB verantwoordelijk te zijn voor de eigen activiteiten en de activiteiten die door Bureau LIB worden ontplooid, waarbij de convenantpartners naar rato van de financiële inbreng aansprakelijk zijn;
4. verder uitvoering te geven aan de vernieuwde activiteiten voor de periode tot 1 januari 2024, uitgewerkt in een nieuw opgesteld activiteitenprogramma;
5. ter realisering van deze activiteiten het fonds, als eerder weergegeven, te continueren;
6. zich uiterlijk 1 juli 2023 uit te spreken over verlenging van dit convenant.

En verklaren tenslotte:

zich akkoord met dit convenant onder uitdrukkelijk voor een ieder geldend voorbehoud dat de bevoegde organen tot verlenging besluiten en dat op alle daarmee samenhangende besluiten zo nodig de vereiste hogere goedkeuring wordt verkregen.

Aldus getekend, 11 september 2019,

De heer Wim Bens
Voorzitter ZLTO

Mevrouw Anne-Marie Spierings
Gedeputeerde Gezondheid, Energie en Landbouw
in de provincie Noord-Brabant